

Некои забелешки за етницитетот и идентитетите кај населението во Македонија во 14 в.

Зборуваме за исклучително комплицирано прашање. Тоа може да се види од простиот факт дека случаите во средниот кога некој се има самоопределено како припадник на една или друга претпоставено етничка група се исклучително ретки. На просторот на Македонија во 14 в. воопшто немаме таков пример, а тоа може да се каже и за други региони на Балканот, како Бугарија на пример. На второ место прашањето за тоа што е етнички идентитет особено во средниот век е прилично неизјаснето прашање што исто не помага. На трето место овие прашања во однос на Балканот научно се истражени во задоволувачка степен само за Византија и Хрватска, додека за другите делови на Балканот тоа или е правено сосема малку или е во рамките на застарени научни шеми и модерни идеологии. Тука се и немањето на поголем интерес во меѓународните научни центри кон еден релативно маргинален во научна смисла регион, и со национално мотивираната незаинтересираност да се предизвикуваат националните наративи во балканските историографии.

Обично за реконструирање на некаква етничка слика се користи терминологијата и етничките претстави што ги наоѓаме во изворите, практика навидум безбедна, но која нè поставува на исклучително лизгав терен. Причините се повеќе:

1. Разбирањата за тоа што е етнос и кои групи би можеле да се класифицираат како такви во средниот век и денес не се совпаѓаат. Така е на пример случајот со етносот на Сарацените, кој за нас е само религиска припадност во која влегуваат најразлични етноси. Византиските автори како етнос именувале најчесто организирана елита која имала контрола над одредена, но етнички неважна, променлива и заменлива популација, што го прави етносот политичка и лесно променлива категорија, а не јазично и културно посебна популација со свое име и самосвест.
2. Користените поими обично одразуваат надворешни перцепции и како такви означуваат зони на другост, во кои луѓето често не ги употребувале самите за себе, како во познатиот случај со именувањето на Ромеите како Грци во латинските и словенските извори. Т.е зборуваме за екзоними, а не ендоними.
3. Често именуваните како народ не само не се викале самите себе си со претпоставениот етноним, но и не се сфаќале како народ посебен наспроти другите и единствен за своите, како што можеме да видиме во случајот со етничките категории „Татари“, „Франки“ или категоријата „Бугари“ во 11/12 в. во која влегувало населението на денешните Србија, Косово, Македонија.
4. Етнонимите покажуваат силна тенденција да варираат, да се користи повеќе од еден за иста популација или ист поим за различни популации, а притоа во нив да се вложуваат различни значења.

5. Ако се обидеме да ги комбинираме различните интерпретации и претстави поврзани со оделните екзоними во изворите често доаѓаме до неизбежен заклучок дека реално позади различните имиња не стојат народи, кои да се јавуваат причина за посотењето на конкретниот поим, туку истите се продукт на инсиситирањето на средновековните автори некако да го групираат човештвото во категории со кои тие би можеле да работат, зборуваат и мислат, притоа користеле различни принципи на класифицирање и различна терминологија. Обично зад поимите стојат држави, религии, цркви, институции, не народи.

Постојаните напори на средновековниот човек да го категоризира и рационализира политичкото и етничко море во проста и разбирлива слика, даваат постојано различен резултат и како последица ни сервираат скоро нерешива задача денес.

Како тогаш би можеле да ѝ пријдеме на темата за етничкиот идентитет / идентитети во Македонија во 14 в.

Во ова истражување јас применувам неколку методи кои ниту сами по себе ниту сите заедно можат да дадат дефинитивни одговори, но барем можат да фрлат светлина врз ова прашање заобиколувајќи ја опасноста да префрлиме модерни разбирања во минатото.

1. Како се идентификуваат самите себе си луѓето во текстовите директно или преку употребата на категориите „мој“ и „наш“.

2. Во вид на негатив - како какво не се идентификувало населението во одредено место - нешто што можеме да видиме преку давањето на прекари на додјенци.

3. Кон овие две ќе се додадат и „етничките претстави“ во изворите од 14, и почетокот на 15 в.

4. Ќе бидат разгледани и објавените податоци од регистрите со продавање робови во Кандија, Кафа, Венеција и сл., за кои се претендира дека се одраз на етничката самосвест.

Ова е работа во прогрес и бидејќи постојано расте можно е во крајната верзија да треба некои прашања да се изостават за друга статија.

1. Во словенските текстови настанати во Македонија во 14 в. можеме да видиме дека авторите се идентификуваат себе си

1. лично име- 100 %.

2. религиска припадност – околу 60 % од случаите (вклучително индиректно како „јас грешникот“, „недостоеен раб на Христос“ и сл.) притоа религиската определба, обично доаѓа пред името.

3. Титулата – 34 % или занимањето – 28 %.

4. Преку господар, учител, роднина - околу 10 %

5. понекогаш се среќава второ име на авторот.

Во околу 28 % од случаите е спомнато место на пишување, а во 14 % - место на живеење.

Единствениот колективен идентитет кој сигурно може да се најде и тоа исклучително често е религиски – христијани, замислени како фамилија – отци браќа и сестри. При употребата на категориите *наш* и *мој* тие се однесуваат основно кон Бог (Нашиот Господ, раб Божји, раб Христов) и св. Богородица (*владичица наша*). Поретко се однесува на духовен отец, игумен или господар. – тоа се основно црковни извори!!!!

Категоријата *наш* употребена за владетели ја наоѓаме во Македонија главно во манастирите Хилендар – во однос на српскиот владетел и Зограф во однос на бугарскиот. Овде ги наоѓаме и примерите со молитви за Бог да им помага на соодветните владетели. Надвор од Света Гора имаме по еден пример на идентификација „наш“ од Охрид (1295) – во однос на византискиот император и од прилепско (1350) за српскиот владетел. Надвор од ова кон владетелите се покажува неутрален однос – тие се едноставно факт од животот кој служи за датирање на настаните, а не се објект на емоционален однос – во Македонија тоа се прави редовно на сите јазици за сите моментни владетели, вклучително од 15 в. понатаму со османлиските, а понекогаш имаме и цитирање на по неколку владетели ако е во прашање гранична област. Тоа набљудување ја потврдува констатацијата на Акрополит од 13 в. дека карактеристично на „жителите на Западните области“ е дека тие „лесно потпаѓаат под власта на сите господари. Така тие го избегнуваат уништувањето и успеваат да го сочуваат поголемиот дел од својот богатство“. Затоа не е чудно што ве некои гранични области наоѓаме цитирање на по неколку владетели.

Притоа именувањето на владетел како „наш“ не предвидува идентификација по етничка линија, доволен пример за тоа е фактот што во повеќето случаи кога тоа се прави владетелот кој е посочен како „наш“ е таков било „на Бугари и Грци“ било на „Срби и Грци“, притоа за ниту една од овие категории не може аргуентирано да се каже дека се етнички а не политички – во повеќето случаи тие се очигледно политички.

Доколку таквите идентификации вклучително и молитвите за царевите имаат малку со етничка припадност ќе дадам овде два примери

Месемврија на грчки јазик, човек со грчко име - ....., го нарекува наш владетелот Јован Александар – „цар на Бугари и Грци“.....

Во крајот на 14 в. патријарх бугарскиот Евтимииј ќе напише житие на св. Јован Рилски во кое ќе вклучи молитва кон светецот ..... Истата ќе биде преобразена во Хилендар на молитва светецот да се моли „за еднородниот твој народ Бугари Срби“.

Категоријата *наш* не се употребува за јазик, а само еднаш ја имам најдено употребен за род во запис од Хилендар, како нешто различно од категоријата „грчки јазик“, но не е јасно дали се мисли на словенски род или српски, особено кога од истиот манастир наоѓаме изрази како „единороден народ/јазик Срби и Бугари“.

Во однос на географско административните претстави Македонија е сфаќања во словенските текстови настанати во Србија и Бугарија во 14 в. како „Грчка земја“, т.е. ромејска, идеја до голема степен застапена и во извори од други јазици, а и во текстовите од Македонија таа е ставана во истата административна категорија.

Сето констатирано се однесува на писмената елита, не на обичниот народ.

2. Малку информација како стојат работите кај „обичниот народ“ може да ни дадат прекарите базирани на „етноним“. Овде користам истражувањето на колегата Џоковиќ, за Халкидики и Долна Струма. Резултатите се следните:

Наоѓаме како лични имиња и како прекари Κόμανος, Βλάχος, Ἀλβανίτης, нешто поретко - Σλάβος / Σθλάβος, Σλάβα, два пати **Σαρακινός**, Циган, а само како прекари, Србин, Бугарин, Алеман, Ерменец, Франк. Нема да ги разгледувам сите, ќе обратам внимание на прекарите Бугарин, Србин, Грк.

А. Во долината на Струма, каде словенското население е надмоќно откриваме дека словенското население користи прекари како Бугарин, Ромеј, Србин за да именува странци, т.е. да се разграничува од нив. Од овде следува дека ниту еден од овие поими не служел за себеидентификација на словенското население. Дали населението по Струма се идентификувало себе си како словенско останува отворено прашање. Јасно е од постојните податоци исто така дека словенското население овде не ги именувало гркофоните како Грци, туку Ромеи.

На Халкидики имаме поразлична ситуација. Овде прекарот Бугарин се среќава во места со доминантно гркојазично население и минимално словенско, а го нема во села со посилено словенско присуство, што покажува дека словенојазичното население самото не си давало такви имиња, за разлика од името Слав на пример, што е сосема очекувано кога истото никогаш и не било дел од држава или институција со соодветно име.

Притоа прекарот Бугарин изгледа претставува именување давано од гркојазичното население на локалното славофоно население, а не по принцип, зашто преселници од Охридската архиепископија добиваат други прекари – Струмичанин, Пелагонитис и сл. Ова ни покажува дека познатата и добро документирана практика во изворите од темата Тесалоника од средината на 11 в. понатаму поимот Словен се заменува со поимот Бугарин и Солун е еден од двата византиски центри заедно со Охрид кои ги продуцираат над 90 од византиските извори што тоа го прават во 11 – 13 в. веќе се има раширено и кај обичното гркојазично население, но не и кај словенското.

Спротивно во села со посилено словенско присуство наоѓаме прекари кои напоменуваат на Грк. А среќаваме и Срби.

Сето наведено сугерира дека Грци, Бугари и Срби во овој дел на Македонија во 14 в. претставуваат екзоними, кои не служеле за себе-идентификација, туку за разграничување.

Трето – неколку зборови за претставите во изворите

Во словенските извори до 14 в. јазикот и народот се викаат словенски. За прв пат во 14 в. се појавува под византиско влијание како и под влијание на конкретната политичка реалност алтернативно именување на старословенскиот јазик освен како словенски уште и како бугарски. Во Македонија тоа се појавува во преводи на византиски дела како Краткото житие на св. Климент, а во Бугарија од времето на Јован Александар - иако во негово време сеуште зборот наш оди со словенски, не со бугарски јазик (слогион). Подоцна – изгледа после прогласувањето на Србија за царство се појавува и поимот српски јазик. Во прашање е разбирање на јазикот како империјална категорија. Во тој период сеуште нема јасна претстава дека се тоа посебни јазици или дека се нешто друго различно од алтернативно именување на единствениот словенски јазик, овие поими поскоро изразуваат правописни особини.

Паралелно зборот Бугари започнува да се употребува во Македонија под византиско влијание – како синоним за Словени воопшто или како збирен поим за повеќе словенски народи населени од Преслав до Велика Моравија и од Далмација и Панонија до Тесалија. Претсава кој е поразлична од она што можеме да ја најдеме во бугарското царство каде Бугари е политоним или пак збирен назив за повеќе народи северно од Зигос (Стара планина – Шар – Јадранот) – вклучувајќи ги Власите и Србите.

Во 13 – 14 в. постои консензус меѓу елитите во Србија и Бугарија дека Македонија и Тракија не се српска или бугарска земја, а ниту населението Бугари или Срби, туку се грчка земја а населението – Грци, т.е. Ромеи.

Од друга страна тоа е времето кога поимот Македонија и Македонци започнува да се враќа во изворите за територијата и населението на Македонија, нешто што бара дополнителни проучувања.

Ќе завршам делот з апретставите со едно резиме дадено по прашањето од Халкокондил, според кого Срби и Бугари припаѓаат на еден народ со еден јазик и обичаи, кој живее од Северниот океан и Балтичкото море до Венеција, Мизија и Јадранот, при што изгледа Македонија е изоставена од овој опис како „грчка земја“. Според овој автор Србите се издвоиле од Бугарите за време на Стефан Душан, веројатно имајќи во предвид прогласување на Србија за царство.

Робови

Во текот на 13 и 14 в. многу жители од Балканот и во тој број Македонија завршиле на робовските пазари на Италијанските градови Републики. Истите добивале идентификација според потеклото, чија цел не била одразување етничката припадност или самоопределба на робовите, туку само да утврди дали робовите припаѓаат на популација која може да се држи во ропство и чии припадници не би можеле да се повикаат на правото на ослободување на база на христијанската вера. Притоа робовите биле класифицирани преку надворешни критериуми, а не преку нивна самоопределба – примерот со 15 април 1408 г. – Тана Акт за

ослободување на робинката Катерина на околу 23 години од бугарски или влашки род - *de genere Bulgarorum vel Vlachorum* (181), или пак случаи кога не биле во состојба да го определат потеклото. Основните критериуми за одредување на оваа човечка стока се политички, религиски и географски, во однос ан Балканот тие скоро исклучиво се однесуваат на државно-религиска припадност и немаат општо со начинот на кој самите робови се идентификувале туку со категориите препознатливи за италијанското право. Така втората група робови од Македонија од крајот на 14 век се наречени „Грци“, кога е познато дека никој на Балканот не се нарекувал себе си со овој поим. Други групи одовде како „Албанци“ спаѓаат во иста категорија, овој поим дури и во 19 век не бил користен за самоидентификација од соодветната популација. Прашање е и колку населението именувано однадвор како Власи само себе си така се викало, без да зборуваме дека не секогаш е сигурно дека категоријата е етничка – во многу случаи е битова и законска категорија. Во истата група треба да се стави и категоријата „Бугари“ за робови од Македонија која се појавува за прв пат од 1380-те години понатаму. Во претходниот период категоријата „Бугари“ се однесува исклучително и само на робови кои потекнуваат од царството Бугарија во Мизија и робови „Бугари“ од Македонија (а изгледа и од Тракија) нема.

Појавата на категорија Бугари робови од Македонија е поврзано со политичкиот колапс во Централниот и Источен Балкан, кој направил д една страна невозможна поими Грци и Бугари да се поврзуваат со поданици на овие веќе територијално десеткувани држави а од друга страна создал широк фрагментиран простор без политички препознатлив идентитет во процесот на Турското освојување и распадот на Српското царство. Како последица луѓето започнале да ги категоризираат според јазикот, користејќи ги имињата на соодветните имепријални јазици – грчки за елинскиот и бугарски за словенскиот.